

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DEL CANVI DE LA [Ó] TÒNICA TANCADA EN [Ú] AL VALLESPÍR

Jean-Paul ESCUDERO

El canvi de [ó] (tònica tancada) en [ú] és un tret essencial per a la determinació del català septentrional. Aquesta característica ha estat estudiada, des de l'angle geogràfic, per Enric Guiter a l'*Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales* (ALPO) i pel seu deixeble Jordi Costa a l'*Atlas Sacaze* (AS). Malgrat certes discrepàncies entre les dues obres, l'observació dels mapes demostra un fet constant: el Vallespir és una terra d'influències diverses on ja es pot detectar l'isoglossa [ó] / [ú] a la fi del segle passat.⁽¹⁾ Actualment, aquesta línia se situa generalment al nord de Prats de Molló, la Menera i Sant Llorenç de Cerdans.⁽²⁾

Pel que fa a la cronologia del procés de tancament vocàlic, Joan Veny ("Sobre els occitanismes del Rossellonès")⁽³⁾ assenyala tres exemples amb *u* (*umbra*, *uncle* i *unda*) a les *Vides de sants rosselloneses*.⁽⁴⁾ Aquest fet, aparentment aïllat, és insuficient per a treure conclusions. L'autor mallorquí suggereix tanmateix que la innovació va realitzar-se a l'edat mitjana, potser al segle xv, però la mateixa documentació de l'article sols permet afirmar amb certesa que el canvi s'havia produït, parcialment o totalment, al segle xvii a la Plana del Rosselló.

Si els límits dialectals contemporanis ja no són un misteri gràcies als atles lingüístics, les perspectives diacròniques encara són complexes. La documentació històrica ofereix dades menys segures que l'enquesta oral moderna, ja que les escriptures, sobretot les oficials, poques vegades són el mirall exacte de la llengua parlada. Les atestacions notariales solen ser més conservadores que els relats o els contractes privats. Malgrat aquestes dificultats, aprofitant materials destinats al llibre *Noms de lloc i de persona del terme de Reiners*,⁽⁵⁾ mirarem de presentar algunes dades cronològiques, centrant-nos, avui, en la toponímia d'aquell poble i dels seus voltants.

Reiners i els municipis circumdants (Ceret, Oms, Tellet i els Banys) se situen actualment a l'àrea de tancament de la [ó] tònica tancada en [ú]. Senyals gràfics locals d'aquest tancament ja apareixen al segle xvii (boca - «buca», ampolla - «ampulla», dos - «dus»). Actualment, pel que fa al lèxic comú, «graó» es realitza [greú], «m̃inyó» - [minú], «coj i flor» - [koliflú], etc.

Tanmateix, entre la gent gran s'ha mantingut una vocal intermediària entre [ó] i [ú] ([ó̃]) molt tancada o [ú̃] oberta) encara sensible en mots com:

arrendadora (el femení d'*arrendador*)
bóta (el recipient on es posa el vi)
 [kɛmbeʒó] (un geosinònim de *cuixot* o *pernil*).

El vocalisme dels topònims recollits, segueix aquestes tendències de la llengua general.

La nostra observació es basa en 17 noms, 8 dels quals tenen un origen antroponímic (can Bacó, el Belló, el Bretó, la Copa, el mas d'en Fitor, la Marigona, can Vicençó, can Xarló). La documentació consultada per al llibre *Noms de lloc...*, i utilitzada aquí, procedeix dels arxius següents:

- *Archives Départementales des Pyrénées Orientales* (capbreus de Reiners, segles XIV al XVIII;⁶⁾ protocols notarials de Ceret, s. xv al xviii; taxa del batalló, any 1643)
- Arxiu Municipal de Ceret (cartes de particulars, s. xvii), i
- Arxiu Municipal de Reiners (cadastres, 1823 i 1980; llibres parroquials, s. xvii i xviii).

Hem subratllat les primeres atestacions on apareixia una [u] tònica.

	s. XIV	s. XV	s. XVI	s. XVII	s. XVIII	s. XIX	s. XX
L'Astor					<u>Astu</u> 1700 Estor 1702 Astou 1772		[ɛstú]
Can Bacó				Baco 1699	Baco 1720 1746 <u>Bacou</u> 1788	Bacou 1823	Bacou 1980 [bəkó]
El Belló	Belo	Bello 1401 1407		Bello 1656	Ballo 1700 <u>Ballu</u> 1755		
Bretó	Breto	Breto 1407 1422		Breto 1604	Breto 1724 Brotó 1724 Brato 1787	<u>Broutou</u> 1823	Broutou 1980 [brutú]
La Copa		Copa 1407	Copa 1577	Copa 1692	Copa 1732 <u>Cupa</u> 1755	Coupe 1823	[kúpe]
El Follató	Folleto	Follato 1407		Follato 1656	Fullato 1701 <u>Fullatu</u> 1755		
Les Forques				<u>Furques</u> 1699	Furques 1703 Forques 1772		
Fitor	Fitor	Fitor 1407	Fitor 1516 1557	Fitor 1601 <u>Fitu</u> 1643	Fitor 1701 Fitou 1724		
Llabó	Lebo	Lebo 1407	Labo 1564	<u>Llabu</u> 1699	Llabo 1700 Llabo 1772	Lliagou 1823	Liargou 1980
La Marigona			Mas den Marigo 1579	Marigona (Ceret) 1643	Marigone 1788	<u>Marigoune</u> 1823	Marigoune 1980 [mɛrigoˈne]

	s. XIV	s. XV	s. XVI	s. XVII	s. XVIII	s. XIX	s. XX
Oms				<u>Hums</u> 1618			[ums]
Pla de Corts	Pla de ses Corts	Corts 1407			Cors 1700 Cors 1772	<u>Cours</u> 1823	
Roirós		Royros 1407		<u>Reirús</u> 1607 Royros 1625		Reyroux 1823	Reyroux 1980 [riirús] ⁽⁷⁾
El Ventós	Ventos	Ventos 1407		Ventos 1699	Ventos 1712 Ventos 1772	<u>Ventous</u> 1823	[bentús]
Can Vicençó					<u>Vicensu</u> 1772	Vissensou 1823	Vissensou 1980
La Vinya Rodona	Redona	Redona 1407	Rodona 1557		Radona 1701 Rodona 1773	<u>Redoune</u> 1823	[rudúne]
Can Xarló					Xarlo 1721 1740 1772 <u>Xarlu</u> 1787 1788 Charlú 1789	Xarlo 1841	[šerló / šerló]

La comparació d'atestacions d'èpoques diferents ofereix un sistema de datació relatiu, amb el qual es pot establir l'existència d'un tret en el moment en què ha aparegut a l'escriptura, però no permet de determinar-ne l'origen. En aquest sentit, l'interès exclusiu de la toponímia és la localització precisa d'un fet lingüístic.

De l'ordenació cronològica de tots els documents, podem deduir el següent:

1.- Les primeres mostres escrites de tancament de la [ó] tònica en [ú] són del segle XVII: Reirús (1607), Hums (1618), Fitu (1643), Furques (1699) i Llabu (1699).

2.- En els topònims conservats fins al segle XX, les enquestes orals assenyalen generalment [ú] tònica, o en algun cas [ó] molt tancada (o [u] oberta):

[estú] (< astor, «astu» ja al XVIII)

[brutú] (< «Bretó» del s. XIV al XVIII, «Broutou» des del XIX)

[kúpe] (< «Copa» del XV al XVII, «Cupa» des del XVIII)

3.- Al segle XIX, el pas de [ó] a [ú] tendeix a generalitzar-se a l'escriptura

«Baco» esdevé «Bacou»

«Pla de Corts» «Pla de Cours»

«Redona» «Redoune»

Alguns antropònims, com Xarló o Camó (sense citar aquí), s'escapen d'aquesta regla.

Al sud del domini septentrional, la comarca del Vallespir es troba arrecerada entre la muntanya fronterera conservadora i la vall del Tec, per la qual degueren pujar novetats fonètiques, morfològiques i lexicals des del Rosselló. Fou simultani el pas de [ó] a [ú] a la Plana rossellonesa i a l'entorn de Ceret? Aquesta mostra parcial de noms de lloc no tanca la qüestió. La toponímia sols és una eina auxiliar per a la datació de fets lingüístics. Paral·lelament a l'observació dels noms propis, un estudi exhaustiu de la fonètica a través del lèxic anterior al s. XVII podria donar nous aclariments sobre aquesta peculiaritat del català del nord.

NOTES

1. Les enquestes de l'ALPO (GUITER, H. *Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1966) van començar als anys quaranta; l'obra es va publicar el 1966. L'AS (COSTA, G. *Atlas linguistique «Sacaze» des confins catalano-languedociens*. Vol. 1. Sant Esteve: Societat des Professeurs de Catalan, 1986) va fer servir enquestes del 1887. Els límits geogràfics entre [ó] i [ú] han estat dibuixats amb certa precisió en un article de síntesi de Jordi COSTA «Del canvi de o tancada tònica en u al català del Nord», in *Revue de linguistique romane*, 41, Societat de linguistique romane, 1977.
2. La gent d'aquest poble sol escarnir els veïns de la Farga del Mig explicant que «van a cercar aigua a la funt amb una durca i un bidon», perquè ells «van a cercar aigua a la font amb una dorca i un bidon» (bidon, gal·licisme per galleda).
3. VENY, Joan. «Sobre els occitanismes del rossellonès», in *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Andorra, 1979. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980. Pp. 473, 474.
4. KNIAZZEH, Ch. et NEUGAARD, E. *Vides de Sants Rosselloneses*, I, Gramàtica i glossari. Barcelona: Editorial Dalmau i Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.
5. CAILA, M., i ESCUDERO, J. P. *Noms de lloc i de persona del terme de Reiners*, en curs de preparació. Vegeu també CAILA, M., i ESCUDERO, J.P. «Toponímia d'un poble del Vallespir», in *Actes del XX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Perpinyà, 1995, en curs de publicació.
6. La data exacta del primer capbreu del segle XIV no s'ha pogut determinar per ara.
7. «Riuuros» és el nom actual del llogaret veí.

Bibliografia

- ALCOVER, Antoni, i MOLL, Francesc de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB). 10 volums. Palma de Mallorca: Moll, 1930-1962.
- ALCOVER, Antoni, i MOLL, Francesc de B. *La flexió verbal en els dialectes catalans* (FLEX). 4 fascicles. Barcelona: Publicacions de l'Oficina Romànica, Biblioteca Balmes, 1929-1933.
- ALIBERT, Louis. *Dictionnaire Occitan-Français* (DOF). Tolosa: Institut d'Etudes Occitanes, 1966.
- ALIBERT, Louis. *Gramatica Occitana* (GO). Montpelhier: Centre d'Estudis Occitans, 1976.
- BADIA MARGARIT, Antoni. *Gramàtica històrica catalana*. 2a. edició. València: Tres i Quatre, 1981.
- BOISGONTIER, Jacques. *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc Oriental* (ALLOR). 3 volums. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1981-86.

- CASANOVA, Emili. «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb ser en català», in *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Tarragona (1985). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- CASANOVAS, Sebastià. *El Manuscrit de Palau-Saverdera*. Edició a cura de Jordi Geli i Maria Angels Anglada. Figueres: Carles Vallès, 1986.
- CIURO, Honorat. «Livre de Raison». Edició a cura de l'Abbé Ph. Torreilles, in *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire*. Perpinyà, 1902.
- COLL, Pep. *El parlar del Pallars*. Barcelona: Empúries, 1991.
- COLON, Germà. «Quelques considérations sur le lexique catalan», in *La Linguistique Catalane*, actes et colloques n° 11. Paris: Klincksieck, 1973. Pp. 262 i 263.
- COROMINES, Joan. *Entre dos llengüatges*. 3 volums. Barcelona: Curial, 1976-77.
- COROMINES, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. 4a. edició. Barcelona: Club Editor, 1989.
- COROMINES, Joan. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (DECAT). 9 volums. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions «La Caixa», 1980-1991. Pp. 293-301.
- COSTA, Georges. «De la limite L' /-L- (<L-) sur les confins du languedocien proche du catalan», in *Actes du xviième. Congrès International de linguistique et philologie romanes, Aix en Provence* (1983). Aix en Provence: Université de Provence, 1986.
- CREIXELL, Lluís. *Diccionari bàsic francès-català*. 3a. edició ampliada. Perpinyà: Centre Pluridisciplinari d'Estudis Catalans, Universitat de Perpinyà, 1981.
- ESCUDERO, Jean-Paul. *La llengua dels gitans del barri de Sant Jaume* (LGB). Memoire de Maîtrise de Catalan. Universitat de Perpinyà. 1989. Inèdit.
- ESCUDERO, Jean-Paul. *Recull de documents per a un estudi lexical al Vallespir* (DELV). (Escrips antics de diversos pobles de la comarca, enquestes enregistrades, lèxic amb unes dues mil entrades). 1983-1992. Inèdit.
- FABRA, Pompeu. *Diccionari manual de la Llengua Catalana*. Barcelona: Edhasa, 1983.
- FOUCHE, Pierre. *Morphologie Historique du Roussillonnais* (MHR). Genève: Slatkine, reprints, 1980.
- FOUCHE, Pierre. *Phonétique Historique du Roussillonnais*. (PHR). Genève: Slatkine, reprints, 1980.
- GILLIERON, J. i EDMONT, E. *Atlas Linguistique de la France* (ALF). 9 volums. París: Libr. Champion, 1902-1910.
- GRANDO, Carles. *Vocabulari Rossellonès amb traducció en català normatiu i en francès* (VRG). Perpinyà: Association Polytechnique des Pyrénées-Orientales, 1987.
- GRIERA, Antoni. *Atlas Lingüístic de Catalunya* (ALC). 8 volums. Barcelona: Abadia de Sant Cugat del Vallès, 1923-1964.
- GUITER, Henri. «Dis-le moi; je le lui dirai», in *Bulletin philologique et historique* (1965). Paris: Bibliothèque Nationale, 1968. Pp. 517-524.
- GULSOY, Joseph. «La -o de la primera persona de l'indicatiu present en català», in *Actes del v Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord Amèrica*, Tampa-St. Agustine (1987). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- MISTRAL, Frédéric. *Le Trésor de Félibrige*. 2 volums. Paris: Delagrave, 1932.
- MOLL, Francesc de B. *Gramàtica Històrica Catalana*. València: Universitat de València, 1991.
- PASQUAL, Pere. «Les mémoires du notaire Pierre Pasqual» 1595-1644. Edició a cura de Paul Mashou, in *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon*. Perpinyà, 1905, núm. 6, pp. 178-192, 212-223, 245-256, 277-288, 309-320, 340-352.
- RASICO, Philip. *Fonologia del català preliterari*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982.
- RAVIER, Xavier. *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc Occidental* (ALLOC). 2 volums. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1978-82.

- SAISSET, Albert. *Catalanades del Rosselló* (CR). Prada: Terra Nostra, 1977.
- SALA, Ernesta. *El parlar de Cadaqués*. Girona: Diputació de Girona, 1983.
- SERRES, Roland. «Page du livre de comptes du maréchal- ferrant François Bria-Denis» in *Conflent* núm. 160. Prada, 1989.
- TARRIS, Paul. *Notes d'Histoire concernant la ville de Ceret*. Ceret: Louis Roque Imprimeur Libraire, 1898.
- VENY, Joan. *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1978. Pp. 441-494.
- VENY, Joan. *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1986.
- VENY, Joan. *Els parlars catalans* (PC). 7a. edició. Palma de Mallorca: Moll, 1987.